

XVI

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər» kafedrası

DÜNYA İQTİSADİYYATI

i.e.d., prof. Hacızadə Elşən Mahmud oğlu

BAKI - 2011

Kosmik *məkanın mənimsənilməsi* *problemi*

Mövzunun planı

- 1. Problemin mahiyyəti və əsas cəhətləri.*
- 2. Kosmik məkanın mənimsənilməsinin əhəmiyyəti*
- 3. Kosmos üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq*
- 4. Problemin həlli imkanları*

İnsan və Kosmos

Kosmos (yunanca - *κόσμος* - qayda, nizam, gözəllik) **düzülüş, dünya, material dünya - Kainat.**

İnsanların sağlamlığına və əhvali-ruhiyyəsinə **Kosmik** faktorlar, qravitasiya, atmosfer təzyiqi, günəşin aktivliyi və digər təbii enerji axınlarının ciddi təsiri var.

Müvafiq təsirlər sferası sivilizasiyanın ilk çağlarında belə insanlara məlum idi.

Bu baxımdan antik cəmiyyət fəlsəfəsində və mədəniyyətində əsas aparıcı ideya **Kosmosentrizm** olmuşdur.

Təbiətlə razılaşıdırılmış həyat sistemi ideal seçilən bu dünyagörüşdə kainat, onun strukturu və harmoniyası xaosa qarşı qoyulurdu.

İnsan və Kosmos

Elmi planda bəşəriyyət ***Kosmosda*** prinsipial olan aşağıdakı məsələlərə cavab axtarışına səy edir:

- ☯ *Kainatın quruluşu və təkamülü;*
- ☯ *Günəş sisteminin yaranışı;*
- ☯ *Həyatın yaranış və inkişaf yolları.*

Bəşəriyyətin ***Kosmosun*** mənimsənilməsi istiqamətində yaxın perspektivdəki fəaliyyəti Ayın, planetlərin və planetlərarası məkanın müxtəlif sahələrinin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Kosmik məkən

Kosmos resurslar mənbəyi, material yaranışları və elmi-tədqiqatları əhatə edən məkən olaraq həm də bəşəriyyətin gələcək nəsillərinin yayılması meydanıdır.

Kosmos bəşər sivilizasiyasının davamlılığını təmin edən intəhasız məkandır.

Bütün bu və ya digər amillər ***Kosmosun*** mənimsənilməsinin global səciyyə daşdığını bəyan edir.

Kosmonavtika

Kosmonavtika (yunanca - *κόσμος* - **Kainat** və *ναυτική* dəniz gəmiçiliyi sənəti) - Kosmik məkanın avtomat və pilotlaşdırılmış kosmik aparatlar vasitəsi ilə tədqiqi prosesidir.

Kosmonavtika müasir elmi və texnikanın əsas qaynaq elementləri və dünyəvi tərəqqinin əsas stimulu mənbəyidir.

Kosmonavtika

Kosmonavtika milli və dünya iqtisadiyyatını özünün qanun və inkişaf meyillərinə bağlayan təbii funksional bir sahəsinə çevirmişdir.

Kosmonavtika sahəsində mühüm amil kimi kosmik fəaliyyətin inteqrasiyası və kommersiyalaşması çıxış edir.

Kosmonavtika öz sahəsi ilə yanaşı iqtisadi inkişafa da aktivlik gətirir.

Kosmosa *gedən yol*

İnsanın **Kosmosa** çıxışı XX əsrin ikinci yarısından sonra başlanmışdır.

Kosmosun fəth olunmasının ilkin mərhələsi güclü rəqabət və yarışma əsaslı olmuşdur.

XX əsrin sonlarında - Soyuq müharibədən sonra **Kosmik** fəaliyyət beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə inkişaf etməkdədir.

Artıq **Kosmik** beynəlxalq layihələrdə turizm təşəkkül tapmış, pilotlaşmış **kosmonavtika** yenidən Aya və uzaq Marsın fəth olunmasına istiqamətlənmişdir.

Kosmosa *uçuş*

Kosmosun müasir mərhələdə mənimsənilməsi **raket-kosmik** texnikanın köməyi ilə baş verir.

Dünya fəzasına uçuşu həyata keçirmək üçün öncə **raket** hərəkəti prinsipi praktikasından istifadə edilməlidir.

Raketin hərəkəti ona **raketdən** atılan hissəciklər selinin reaksiyası nəticəsində itələmə qüvvələrinin təsiri altında baş verir.

Kosmik era

Kosmik era - 1957-ci il oktyabrın 4-də sovet alimlərinin hazırladıqları süni peykin kosmosa çıxarıldığı tarixdən hesablanan başlanğıc mərhələ.

1961-ci il aprelin 12-də
«Vostok» gəmisində
Kosmosa uçmuş ilk insan –

Yuri Alekseyiviç Qaqarin

(1934-1968)

Aya **Kosmik** uçuş

1969-cu il iyulun 21-də
Apollon **Kosmik** gəmisində

Ayın səthinə ilk dəfə
Amerika astronautları
enmişlər:

Nil Armstronq (1934),

Edvin (1988-ci ildən Baz)

Oldrin (1930)

N.Armstronq

E.Oldrin

Soyuz-Apollon programı

(Apollo-Soyuz Test Project - ASTP)

ABŞ və SSRİ-nin birgə eksperimental kosmik uçuşu.

ABŞ tərəfi:

Tomas Stafford - komandir

Donald Sleyton - pilot

Bens Brant - modul birləşdirici pilot

SSRİ tərəfi:

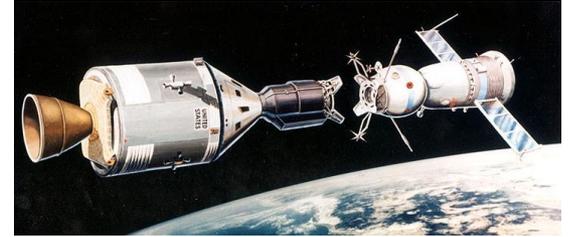
Aleksey Leonov - komandir

Valeriy Kubasov - bort mühəndisi.

Lahiyələşmə - 1972-ci il;

Uçuş 15 iyul 1975-ci il saat 15 20-də Soyuz -19 kosmik gəmisi SSRİ - Baykonur kosmodromundan 15 iyul 1975-ci il saat 22 50-də ABŞ Apollon kosmik gəmisi - Kanaveral kosmodromundan.

**19 iyul 1975-ci ildə birləşmə
(46 saat 35 dəqiqə birgə uçuş).**

Kosmosun

mənimşənilməsinin mühüm mərhələlər

- ☯ 4 oktyabr 1957-ci il - Yerin ilk süni peykinin buraxılışı (**SSRİ**);
- ☯ 4 yanvar 1959 - Yerin ilk süni peykinin buraxılışı (**SSRİ**);
- ☯ 12 aprel 1961-ci il - İnsanın kosmosa ilk uçuşu (**SSRİ**);
- ☯ 18 mart 1965-ci il - İnsanın açıq kosmik fəzaya ilk çıxışı (**SSRİ**);
- ☯ 3 fevral 1966-çı il - Aya kosmik aparat enişi (**SSRİ**);
- ☯ 21 iyun 1969-cu il - İnsanın Aya enişi (**ABŞ**);
- ☯ 15 dekabr 1970-ci il - İlk orbital (*Salyut-1*) stansiyanın buraxılışı (**SSRİ**);
- ☯ 13 noyabr 1971-ci il - Marsın ilk süni peykinin (*Mariner-9 stansiyası*) buraxılışı (**ABŞ**);
- ☯ 13 mart 1971-ci il - Günəş sistemini tərk edən (*Pioner-10*) kosmik aparat (**ABŞ**);
- ☯ 12 aprel 1981-ci il - Kosmik orbitə təkrar istifadə olunan kosmik gəminin (*Kolumbiya*) buraxılışı (**ABŞ**);
- ☯ 24 iyun 2000-ci il - 433 eros astroidinin süni peykinin buraxılışı (**ABŞ**);
- ☯ 30 iyun 2004-cü il - Saturnun ilk peykinin buraxılışı (**ABŞ**);
- ☯ 15 yanvar 2006-cı il - Vild-2 kometasının qalıqlarının Yerə daşınması (**ABŞ**).

Yer kürəsinə Kosmosdan nəzər

Kosmik şəkilçəkmə aşağıdakı geoloji məsələlərin həll edilməsi üçün informasiyalar verə bilər:

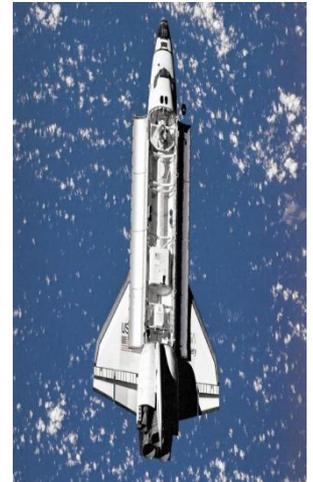
- ☞ regional səviyyədə tektonik və morfoloji strukturaların öyrənilməsi və aşkara çıxarılması;*
- ☞ təbii ehtiyatların axtarışı;*
- ☞ irimiqyaslı geoloji proseslərin üzə çıxarılması;*
- ☞ Yer səthinin iri geoloji elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi;*
- ☞ relyeqlə çöküntü tipləri arasındakı əlaqələrin müəyyənlişdirilməsi;*
- ☞ sürüşmələrin, sahil xətlərinin, yarğanlarının dinamikasının aşkar edilməsi;*
- ☞ dəmir və şosse yollarının, kanallarının, boru kəmərlərinin, elektrik xətlərinin tikintisində mühəndis-geoloji axtarışların daha da təkmilləşdirilməsi və s.*

Kosmosun sənaye mənimlənməsi

Kosmosun sənaye mənimlənməsi **kosmik** sistemlərin xalq təsərrüfatı komplekslərində tətbiqini əhatə edir:

Kosmik sistemlərin xalq təsərrüfatı komplekslərinə inteqrasiyası əsas üç istiqamətdə inkişaf edir:

- ☯ **Kosmik** informasiya kompleksləri - müasir metrologiya sistemləri, metrologiya, naviqasiya, təbii resurslar, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə istifadə və nəzarət sistemləri;
- ☯ **Kosmik** elmi sistemlər - elmi-layihə tədqiqatları və təbii eksperimentlər;
- ☯ **Kosmik** sənayeləşmə - farmakoloji (*dərman*) preparatların, elektro-texnika, radio-texnika aparatlarının istehsalı, Ay və astroidlərin resurslarının işlənməsi və s.

Hərbi Kosmik fəaliyyət

Hərbi **Kosmik** fəaliyyət əsasən kosmik aparatlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Kosmik aparatlardan istifadə istiqamətləri:

 peyk kəşfiyyatı,

ballistik raketlərin uzaq məsafədə aşkarlanması,

 naviqasiya rabitəsi,
 əkspeyk silahlar və s.

Kosmik *ekologiya*

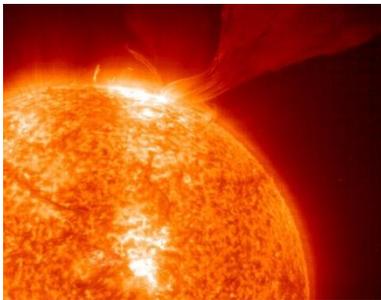
Kosmik fəzada da 10-15 min iri və 40 min xırda obyektlər yığıntısı mövcuddur.

Hesab edilir ki, 200 ildən sonra atmosfer hüdudları və ondan kənarında özüçoxalmanın zəncirvari reaksiyası baş verəcək və nəticədə fəzada xeyli tullantı buludları yaranaraq optik görünüşü pisləşdirəcək, ***Kosmosdan*** istifadənin məhdudlaşmasına səbəb olacaqdır.

Kosmosdan Hava haqqında məlumatlar

Hava proqnozları

Dünyada baş verən tüfanlar hər il iqtisadiyyata milyardlarla dollar zərər vurur.

Müasir dünyada havanı sistemətik müşahidə etmək üçün 10 mindən çox meteoroloji məntəqə mövcuddur.

Dünyanın meteo stansiyalar Yer səthinin yalnız 20%-nə sistemətik nəzarət edirlər.

Günəş şüalanması atmosferin müxtəlif qatlarında təsirini göstərir və bu təsir hava dəyişikliklərini qaynaqlandırır.

Kosmosdan Hava proqnozlarının alınması kosmik aparat və qurgular vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Kosmosin mənimsənilməsi xərcləri

Müasir dünyada ***Kosmik*** fəaliyyətlə birbaşa və ya dolayısı olaraq 50-dən çox dövlət aktiv fəaliyyət göstərir.

Bu istiqamətdə büdcələr 1 milyondan milyard dollara qədər dəyişir.

2009-cu ildə dünyada ***Kosmik*** proqramlara xərclənən vəsaitlər (\$):

ABŞ - \$48,8 milyard;

AB - \$7,9 milyard;

Yaponiya - \$3 milyard;

Rusiya - \$2,8 milyard;

Çin - \$2 milyard;

Cəmi - \$68 milyard.

Kosmik *agentliklər*

Braziliya kosmik agentliyi - 1994-cü il;

Avropa kosmik agentliyi - 1964-cü il;

Hindistan kosmik tədqiqatlar təşkilatı - 1969-cü il;

Kanada kosmik agentliyi - 1989-cü il;

Çin kosmik agentliyi - 1993-cü il;

Ukrayna milli kosmik agentliyi - 1996-cı il;

ABŞ-ın Aeronavtika və Kosmosdan İstifadə Agentliyi (NASA) -1958-ci il;

Rusiya Federal Kosmik Agentliyi - 1990-cı il;

Yaponiya aerokosmik tədqiqatlar Agentliyi (JAXA) - 2003-cü il;

Beynəlxalq Kosmik Stansiya - BKS

(*International Space Station - ISS*)

BKS çoxməqsədli kompleks kosmik tədqiqatların aparılması üçün istifadə edilən pilotlu orbital stansiyadır.

BKS 16 ölkə - Belçika, Braziliya, Böyük Britaniya, Almaniya, Danimarka, İspaniya, Kanada, Hollandiya, Norveç, Rusiya, ABŞ, Fransa, İsveç, İsveçrə və Yaponiyanın təmsil olunduğu beynəlxalq layihədir.

Beynəlxalq **Kosmos** hüququ

Beynəlxalq **Kosmos** hüququ beynəlxalq hüququn sahəsi kimi kosmik məkandan və kosmik cisimlərdən istifadə fəaliyyətində onun sübyektləri arasında münasibətləri tənzimləyir.

Beynəlxalq **Kosmos** hüququnun obyektini dəniz səviyyəsindən 100km yüksəklikdə olan kosmik məkan, Günəş sisteminin planetləri, Ay, süni kosmik qurğu və aparatlar və onların tərkib hissələri, kosmik ekipajlar, göydən endirilmiş materiallar və s əhatə edir.

Beynəlxalq **Kosmos** hüququ beynəlxalq müqavilə təyinatlıdır və 1966-cı ilin 19 dekabrında BMT-nin Baş Assambleyasının 21-ci sessiyasında bəyənilərək 1967-ci ildə depozit dövlətlər arasında Moskva, Vaşinqton və Londonda bağlanan və hazırda qüvvədə olan müqavilə normaları üzrə təsbit olunmuşdur.

Beynəlxalq **Kosmos** hüququ 1967-ci il müqaviləsinin prinsipləri

Prinsip - Suveren bərabərlik;

Prinsip güc tətbiq etməmə və güc təhlükəsi;

Prinsip beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli;

Prinsip əməkdaşlıq;

Prinsip beynəlxalq öhdəliklərin ləyaqətli yerinə yetirilməsi;

Prinsip beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət;

Prinsip ətraf mühitin mühafizəsi.

Azərbaycan və Kosmos elmi

Bakıda 1975-ci ildə Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqi Elmi Mərkəzi («Kaspi») yaradılmışdır.

Mərkəzin əsas vəzifəsi Qafqaz-Xəzər regionunda kosmik ölçmələrdən istifadə etməklə təbii ehtiyatları öyrənməkdən və bu məqsədlə müvafiq nəzarət-ölçü cihazları hazırlamaqdan ibarət olmuşdur.

1978-ci ildə onun bazasında Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqi İnstitutu yaradılmışdır.

1982-ci ildə isə bu institutun əsasında Kosmik Tədqiqatlar Elm-İstehsalat Birliyi yaradılmışdır.

2007-ci ildən birlik Müdafiə Nazirliyinin Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi kimi fəaliyyət göstərir.

Yaradıcısı görkəmli alim, Azərbaycanda kosmonavtika elminin əsas simalarından biri Tofiq Kazım oğlu İsmayılov (1933-1991)

Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası (ŞAR)

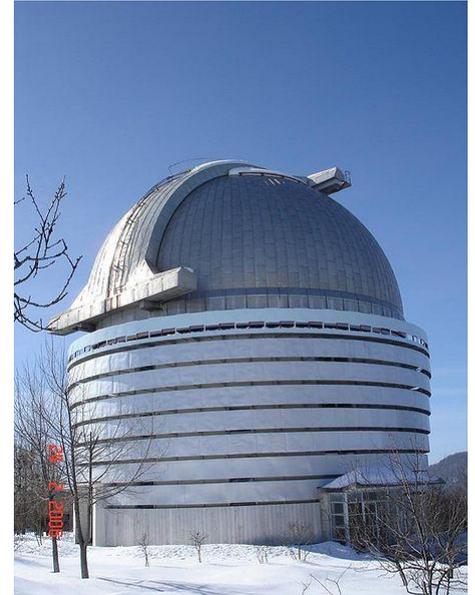
Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunun «Astrofizika» sektoru bazasında 1960-cı ildə yaradılmış və görkəmli Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusinin adını daşıyır.

ŞAR-in əsas fəaliyyət istiqamətləri:

- ***Ulduzlarda qeyri-stasionar proseslərin kompleks tədqiqi;***
- ***Günəş sistemi cisimlərinin fizika və dinamikası;***
- ***Günəş fizikası, Günəş-Yer əlaqələri.***

Dünya Kosmonavtikası və Azərbaycan

**Marağa rəsədxanasının yaradıcısı
Azərbaycanlı alim Mühəmməd Nəsirəddin
Tusi (1201-1274)**

N.Tusi

**Kərim Abbas-Əli oğlu Kərimov
(1917-2003)**

**1966-1991-ci illərdə SSRİ-nin pilot
uçuşları Dövlət Kommisiyasının sədri.**

**Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin və
SSRİ Dövlət mükafatları laureatı, general-
leytenant.**

K.Kərimov

Əsas anlayışlar

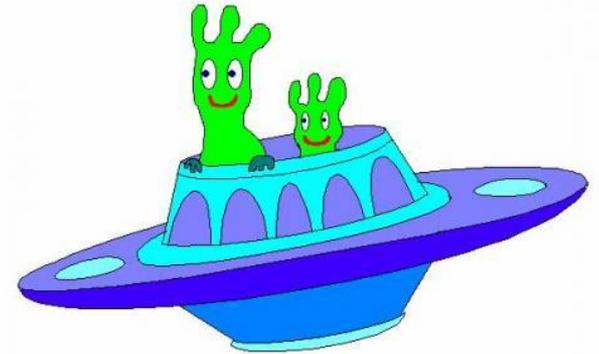
Kosmos – Kainat;

Kosmik məkan;

Kosmonavtika;

Beynəlxalq Kosmik Stansiya;

Beynəlxalq Kosmos hüququ.

T T ə Ə k K r R a A r R

1. *Kosmosa gedən yol və Kosmosa uçuş;*
2. *Kosmik era və Kosmosun mənimsənilməsinin mühüm mərhələləri;*
3. *Kosmosun sənaye mənimsənilməsi, kosmik ekologiya və Hərbi Kosmik fəaliyyət;*
4. *Kosmik agentliklər;*
5. *Azərbaycan və Kosmos;*
6. *Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası;*
7. *Nəsirəddin Tusi;*
8. *Kərim Kərimov;*
9. *Tofiq İsmayılov.*

Mövzunun ədəbiyyat siyahısı

1. Nacızadə E.M. *Sosiallaşan iqtisadiyyat*, Bakı: Elm, 2006. 509 s.
2. *Мировая экономика* (под ред. Булатова). М.: Экономистъ, 2007. 860 с.
3. *Мировая экономика* (под редакцией проф. Ю.А.Щербина). М.: ЮНИТИ-Д, 2004. 318 с.
4. Ломакин В.К. *Мировая экономика*. М.: ЮНИТИ, 2007. 410 с.
5. Хасбулатов, Р. И. *Мировая экономика и международные экономические отношения*. М.: Гардарики, 2006. 671 с.
6. Боброва В.В., Кальвина Ю.И. *Мировая экономика: Учебное пособие*. Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. 208 с.
7. Кудров В.М. *Мировая экономика*. М.: БЕК, 2004, 464 с.
8. *Социально-экономическая география зарубежного мира*, М.: Крон-Пресс, 1998, 592 с.

TƏŞƏKKÜR EDİRİK!

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bakı ş. İstiqlaliyyət 6, ADİU, III
mərtəbə,

Otaq No. 000

Tel: (+99412) 492 – 31 – 21

(+99412) 492 – 62 – 64

E-mail: elshan@mail.az

Veb sayt www.hajizadeh@narod.ru

